

דף שבועי

פרשת שלח, תשפ"ג, מספר 1523

עיונים בלשונותיה של פרשת ציצית

שמעון שרביט

ירדוף אדם אחר הרהורי ליבו וכל אשר שאלו עיניו.

לא כן עשו החכמים במדרש לפסוק. הם הסבירו את ההיגיון בסדר של שני האיברים בפסוק:

"ולא תתרו אחרי לבבכם ואחרי עיניכם" – מגיד שהעינים הולכות אחר חלב, או (שמא תאמר) הלב אחר העינים? אמרת, והלוא יש סומא שעושה כל תועבות שבעולם (כלומר, מבלי שענינו ישדרו לו)? הא, מה תלמוד לומר "ולא תתורו אחרי לבבכם", מגיד שהעיניים הולכות אחר הלב (ספרי במדבר קטו).

ויפה פירש המלבי"ם על אתר:

לולי קדמו ציורי התאוה למשול בליבו בדרך רע להסיר מפניו יראת ה', לא היה נפעל ממראה עיניו, ומה שנפעל ממראה עיניו אל התאוה זה אות, כי כבר סללה התאוה מסילה בלבבו מקודם, ושקדמו בליבו מחשבות איך להקל ביראת ה'.

כידוע, אין אדם רואה אלא מהרהורי ליבו, ואין הוא חולם אלא מהרהורי ליבו, כלשון הספרי דלעיל: "מגיד שהעיניים הולכות אחר הלב". גם בספר קהלת הסדר הוא כבפסוק: "שִׁמְח בְּחֹר בְּלִדְוֹתֶיךָ וְיִטִּיבֶךָ לְבָד בְּיָמֶי בְּחֹרוֹתֶיךָ וְהִלֵּךְ בְּדַרְכֵי לְבָד וּבְמַרְאֵי עֵינֶיךָ" (קה' יא:ט).

הנה דבריו הנוקבים של ספר החינוך:

ועתה בני, שמעה זאת, והטה אזנך ושמע, אלמדך להועיל בתורה ובמצוות. דע כי האדם נפעל כפי פעולותיו, וליבו וכל מחשבותיו תמיד אחר מעשיו שהוא עושה בהם, אם טוב ואם רע... ובכח מעשיו ימית היצר הרע, כי אחרי הפעולות נמשכים הלבבות (מצוה טז).

ועתה נפנה לדבריו של הפרשן-המחנך הגדול, רש"י הירש, בפירושו על אתר, שיש בהם הבנה עמוקה של נפש האדם:

'תור' יכול לציין חקירה לצורך תכלית סובייקטיבית, ובמקרה זה הרי הוא מורה על השאיפה להכיר את הדברים במידה שהם מביאים לנו תועלת. הפעולה הרוחנית המובעת על ידי "תור" מבקשת להכיר כל דבר על פי מה שהוא טוב או לא טוב לנו. ה"לבב" יוצר משאלות

ויאמר ה' אל משה לאמר. דבר אל בני ישראל ואמרת אליהם ועשו להם ציצת על פני בגדיהם לזרתם ונתנו על ציצת הפנף פתיל תכלת. והיה לכם לציצת וראיתם אתו וזכרתם את כל מצות ה' ועשיתם אתם ולא תתרו אחרי לבבכם ואחרי עיניכם אשר אתם זנים אחריהם. למען תזכרו ועשיתם את כל מצותי והייתם קדשים לא-להיכם (במ' טו:לז-מ).

א. הלב קודם לעיניים – כיצד?

חז"ל ראו את הקשר בין שלושת הפעלים שבפסוק השלישי:

"וראיתם אתו וזכרתם את כל מצות ה'" (שם:לט) – שקולה מצוה זו כנגד כל המצוות כולן... 'וראיתם... וזכרתם... ועשיתם' - ראייה מביאה לידי זכירה, זכירה מביאה לידי עשייה (מנחות מג ע"ב).

והמדרש מפרש (במדבר רבא יז):

הלב והעיניים משולים לסרסורים (=מתווכים): "ולא תתרו אחרי לבבכם" – הלב והעיניים הם סרסורין לגוף, שהם מזנין את הגוף.

רש"י הולך בעקבות המדרש ומסביר את הקשר שבין שני איברי הגוף שבפסוק ובין שלושת הפעלים שבפסוק שקדם לו:

"ולא תתרו אחרי לבבכם" – הלב והעיניים הם מרגלים לגוף ומסרסורים¹ לו את העבירות: העין רואה, והלב חומד, והגוף עושה את העבירות.

רש"י היפך בסיפא של דבריו את הסדר שבפסוק, כדי להתאימו לסדר המקובל בתפיסה שלנו.

גם ר' אברהם אבן עזרא מכוון לכך:

אחרי לבבכם – המתאוה, והעין רואה והלב חומד. והנה יהיה הציצית לאות ולסימן שלא

* שמעון שרביט הוא פרופסור אמריטוס של אוניברסיטת בר-אילן ורקטור המכללה האקדמית אשקלון. 1 תיבה זו משמשת בספרות התנאים והאמוראים, אבל ללא המשמעות השלילית המתלווה לה בעברית החדשה, כגון: "אמר משה עתיד אני להעשות סרסור בינך וביניהם, כשתתן להם את התורה" (שמות רבא ג, ה).

להים בַּמִּשְׁפָּט" (שם), אמרו, יפה אמר שלמה (ויקרא רבא כח).

ג. התייר (הגדול) – חידוש סמנטי

השימוש בפועל "תור" מתועד עוד פעמיים בספר במדבר ושתייהן בהוראת 'לחפש, לבחור' (מקום מנוחה, מקום חנייה): "וַיִּסְעוּ מֵהַר ה' דֶּרֶךְ שְׁלֹשֶׁת יָמִים וַאֲרוֹן בְּרִית ה' נִסַּע לִפְנֵיהֶם... לְתוֹר לָהֶם מְנוּחָה" (במ' י:לג); "לְתוֹר לָכֶם מְקוֹם לְחֻנְתְּכֶם" (דב' א:לג). ואמנם אפשר שמלכתחילה לא הייתה מטרת הא-ל להטיל על המשלחת ריגול צבאי במונח המקובל היום, אלא שהעם חשב אחרת (כמסופר בספר דברים א:כב-כד). ואכן, כאן נעשה שימוש בשני פעלים אחרים: "וַיִּחְפְּרוּ לָנוּ אֶת הָאָרֶץ... וַיִּרְגְּלוּ אֹתָהּ".

נשוב לפועל "תור": בלשון חז"ל מצינו חידוש הן בתצורה והן במשמעות. השם החדש "תייר" נוצר במשקל בעלי המלאכה (כדוגמת נגר, קצב, חזן). על דרך הפועל השלם (במקום תר – משקל הבינוני של פועלי ע"ו שבמקרא). והמשמעות של "תייר" היא: מורה דרך. הנה דוגמה מספרות התנאים:

רשב"י אומר: כי בא ישראל דרך האתרים – דרך התרים לא נאמר, אלא דרך האתרים. כיון שמת אהרן, אמרו: מת כהן גדול שלהם, הלך התייר הגדול שלהם" (ספרי במדבר פב).

ולסיום, ראוי להעיר, שהשם "תייר" שבפינו עבר מעתק סמנטי בהשפעת הדמיון בצליל לתיבות באנגלית: tour, tourist. וכך הוא החל לשמש בהוראת 'אורח בארץ אחרת הבא לסייר בה ולהכירה'. הבלשנים מכנים תופעה זו בשם: תצלול. הנה עוד שתי דוגמות למעתק הזה:

המילה "מכונה" משמשת במקרא במשמע 'כן, בסיס', ואולם בעברית החדשה משמעה 'מנגנון מכני לביצוע עבודה', וזה בהשפעת הדמיון בצליל ל-machine.

המילה "מסכה" במקרא היא 'פסל, דמות יצוקה בתבנית', אך בעברית החדשה משמעה 'כיסוי הפנים', בהשפעת הדמיון בצליל ל-mask.⁶

הדף השבועי מופץ בסיוע קרן הנשיא

לתורה ולמדע, ומופיע גם באתר המידע של אוניברסיטת בר-אילן בכתובת:

<http://www1.biu.ac.il/parasha2>

כתובת דוא"ל של הדף: dafshv@mail.biu.ac.il

ניתן לפנות לכתובת זו ולקבל את הדף מדי שבוע בדוא"ל.

הדף השבועי - אוניברסיטת בר אילן

יש לשמור על קדושת העלון

עורך: ד"ר צבי שמעון
עורכת לשון: רחל הכהן שיף

6 ראו גב'ע צרפתי, העברית בראי הסמנטיקה, ירושלים תשס"א, עמ' 282-283.

וה"עיניים" מחפשות את הדברים, שיש בהם כדי לספק את המשאלות האלה. וכשהאדם הוא ברשות עצמו, הרי רק האני העצמי – על כל צרכיו, נטיותיו ודרישותיו – יוצר את המניעים של הלב החומד השואל משאלות; והעין רואה רק את היחסים החושניים של העולם החושני. בשירות הלב החומד והעין הרואה ידון השכל – התר אחרי הלב והעין – ויבדיל בין טוב לרע: הוא יאמר לדבר כי "טוב", אם תכונותיו החושניות הן כך שהוא נותן סיפוק ללב, ו"רע" יהיה לו כל מה שאיננו תורם לסיפוק זה או חוסם את הדרך לסיפוק זה. וכן הדבר לעניין השגת משאלות הלב וההגנה מפני הדברים המונעים את סיפוקן. השכל התר אחרי הלב ואחרי העיניים יעריך את הדברים רק על פי יחסם לתחום שלטונו הוא, והוא יטפח מורא ותקוה רק על פי התוצאות של משפט זה.²

ב. הפועל "תור" ונגזריו

הפועל "תור"³ (את הארץ) פותח את פרשת המרגלים וחוזר ומשמש בה עוד עשר פעמים בצורות שונות: וַיִּתְרוּ, לתור (חמש פעמים), וכן: וַיִּתְרוּ, מְתוֹר, תְּרוּ, התרים, תרתם.⁴ זוהי דוגמה קלאסית למונח "מילה מנחה" המשמש בספרות. והנה, בסוף הפרשה הוא חוזר ומשמש בעניין הציצית, והפעם על דרך השלילה: "וְלֹא תִתְרוּ אַחֲרַי לְבַבְכֶם" (במ' טו:לט).

אין תימה אפוא, שעם קריאת "וְלֹא תִתְרוּ אַחֲרַי לְבַבְכֶם וְאַחֲרַי עֵינֵיכֶם", הדהד באזני חז"ל הפסוק בקהלת הסותר את הנאמר כאן:

אמר ר' שמואל בר יצחק: בקשו חכמים לגנוז ספר קהלת, שמצאו בו דברים שנוטין לצד מינות (=כפירה), אמרו: הא כל חכמתו של שלמה, שבא לומר "שִׁמְח בְּחֹר בְּיָלְדוּתֶיךָ וְיִטִּיבֶךָ לְבָד בְּיָמֵי בְּחֹרוּתֶךָ וְחֵלֶךְ בְּדַרְכֵי לְבָד וּבְמַרְאֵי עֵינֶיךָ" (קה' יא:ט).⁵ משה אמר קריאת "וְלֹא תִתְרוּ אַחֲרַי לְבַבְכֶם וְאַחֲרַי עֵינֵיכֶם", והוא אומר "וְחֵלֶךְ בְּדַרְכֵי לְבָד וּבְמַרְאֵי עֵינֶיךָ", הותרה הרצועה, לית דין ולית דין. כיון שאמר "וְדַע כִּי עַל כָּל אֵלֶּה יִבְיָאֶךָ הָאֵ-

2 ואם בחינוך עסקינו, ראוי להזכיר את שני מאמריו בפרשה זו של פרופ' משה ארנד ז"ל, איש חינוך דגול, העוסקים בהיבטים שונים משל מאמרי. הראשון: "פרשת ציצית – פרשה שכולה חינוך", שמעתין 100 (תש"ן), עמ' 45-53. והשני: "תוכן וצורה בפרשת ציצית", דף שבועי מס' 346 (תש"ס).

3 הפועל "רגל" מתועד בתורה פעמיים: "לרגל את יעזר" (במ' כא:לב); ו"ירגלו אותה" (דב' א:כג).

4 בדיווח של משה בספר דברים נעשה שימוש בפועל אחר: וַתֹּאמְרוּ "נִשְׁלַחְהָ אֲנָשִׁים לִפְנֵינוּ וַיִּחְפְּרוּ לָנוּ אֶת הָאָרֶץ" (דב' א:כב), ובהמשך: "וַיִּרְגְּלוּ אֹתָהּ".

בספר בראשית, מצינו שמונה פעמים "מרגלים" בפרשת יוסף ואחיו. וכן מצינו ח"י פעמים את השימוש בשם ובפועל בספרי נביאים ראשונים, ונראה, שהפועל "תור" אינו מציין פעולת ריגול צבאי ממש. עיינו במשמעים שהציג מ"צ קדרי במילוננו, בערך "תור": מילון העברית המקראית – אוצר לשון המקרא מאל"ף עד ת"ו, רמת גן תשס"ו.

5 אמנם אין ספר קהלת משתמש בפועל "תור" בהקשר זה, אף שהוא מצוי בו שלוש פעמים.